

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCANIN DAYANIQLI İNKİŞAFININ TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ İQTİSADİYYATIN ŞAXƏLƏNDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5308.01 – Ümumi iqtisadiyyat

Elm sahəsi: 53 – İqtisad elmləri

İddiaçı: **Saqib Yaşar oğlu Məmmədov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin “İqtisadiyyat” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Veysəl Seyfəl oğlu Əyyubov

Rəsmi opponetlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Pəri Əmirəhməd qızı Həsənova

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Tariyel Müsəllim oğlu Qurbanov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Əlirza İsrəfil oğlu Məmmədov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.46 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü,
iqtisad elmləri doktoru, professor
Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

Dissertasiya şurasının
elmi rəhbəri:

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent
Samirə Yaşar qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Elşən Əli oğlu İbrahimov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında baş verən qlobal dəyişikliklər, iqtisadi integrasiya proseslərinin dərinləşməsi, texnoloji tərəqqinin sürətlənməsi və ekoloji çağırışların aktuallaşması milli iqtisadiyyatların inkişaf strategiyalarına yeni yanaşmaların tətbiqini zəruri edir. Bu şəraitdə dayanıqlı inkişaf dövlətlərin sosial-iqtisadi siyasətinin əsas prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Dayanıqlı iqtisadi inkişaf iqtisadiyyatın gələcək dövr üçün perspektivləri nəzərə alınmaqla ehtiyatlarından səmərəli və qənaətlə istifadə etməklə, sosial və ekoloji məsələlər də nəzərə alınaraq davamlı inkişafı özündə əks etdirir. Dayanıqlı inkişaf sosial-iqtisadi problemlərin həll edilməsi üçün istehlak və inkişaf arasında balansın saxlanması zərurətinə əsaslanır.

Yeni qlobal və regional reallıqlar fonunda Azərbaycan iqtisadiyyatının da dayanıqlı inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hansı ki, yaradıcı və innovativ bazaya, şəxsi təşəbbüskarlıq və özəl biznesin inkişafına əsaslanan dayanıqlı inkişaf modelinin qurulması daha yüksək sosial rifah səviyyəsinin təmin edilməsində başlıca rol oynayacaqdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, dayanıqlı inkişafba bağlı tərəfdaş olduğumuz beynəlxalq təşkilatların tövsiyə etdikləri norma və prinsiplərə paralel olaraq ölkədə qəbul olunan normativ-hüquqi aktlarda yaradıcı və innovativ cəmiyyət quruculuğunun təmin edilməsinə töhfə verməlidir.

Ölkəmizdə iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafa nail olunması və rəqabətə davamlı istehsal və xidmət strukturunun yaradılmasında iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi strateji əhəmiyyət kəsb edən əsas inkişaf istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. İqtisadiyyatda artım templərinin davam etməsi, əmtəə və xidmətlər ixracının həcmi genişləndirilməsi istiqamətində dərin şaxələndirmə siyasətinin həyata keçirilməsi rəqabətqabiliyyətli və innovativ cəmiyyət quruculuğunun əsasını təşkil edir.

Milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı iqtisadiyyatın strukturunun modernləşdirilməsinin şaxələndirməyə transformasiyası ilə mümkündür. Burada əsas hədəf iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun payının artırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Qeyri-neft sənayesi dayanıqlı inkişafın və iqtisadi artımın ən əsas hərəkətverici

amillərindən biri hesab olunduğundan, onun əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır. Neft-qaz sektorunun iqtisadi tərəqqidə rolu qiymətləndirilərək qeyri-neft sektoruna xüsusi diqqət yetirilməsi günümüzün əsas tələbidir. İqtisadi rayonların yeni bölgüsü nəzərə alınmaqla münbit işgüzar mühitin formalaşdırılması istiqamətində qeyri-neft sektoruna aid kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, özünüməşğulluq proqramlarının stimullaşdırılması vasitəsilə dayanıqlı iş yerlərinin yaradılması ən vacib məsələlərdəndir.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafına yönələn şaxələndirmə konsepsiyasının reallaşmasında ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin Azərbaycanda Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurasının yaradılması haqqında 06 dekabr 2016-cı ildə imzaladağı Fərmanı, həmçinin Prezidentin digər bir Fərmanı ilə 06 dekabr 2016-cı ildə təsdiq edilmiş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə” Strateji Yol Xəritələri, eləcə də 02 fevral 2021-ci ildə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” xüsusi rol oynamışdır. Təsdiq edilmiş Milli Prioritetlərin icrası istiqamətində “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası” iqtisadiyyatın əsas bölmələri üzrə strateji hədəflərin müəyyənləşdirilməsində həlledici əhəmiyyətə malikdir. Bu sənədlərdə nəzərdə tutulan məqsədlərin reallaşdırılması üçün mövcud potensialın, institusional mexanizmlərin və iqtisadi stimulların kompleks şəkildə araşdırılmasına ehtiyac vardır. Bu baxımdan Azərbaycanın dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, onların elmi-nəzəri və praktiki aspektlərinin araşdırılması aktual, çoxşaxəli və strateji əhəmiyyətə malik bir tədqiqat mövzudur.

Dayanıqlı inkişafın xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsində, ixracın şaxələndirilməsi üçün səmərəli həll yollarının aşkara çıxarılmasında, qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətlərinin araşdırılmasında ölkə alimləri, Z.Ə.Səmədzadə, E.A.Quliyev, İ.H.Aliyev, H.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkərliev, B.X.Ataşov, N.M.İmanov, T.N.Əliyev, M.A.Əhmədov, T.S.Quliyev, E.Ə.İbrahimov, M.C.Hüseynov, U.K.Ələkbərov, V.İ.Bayramov, Ə.X.Nuriyev, R.Ş.Həsənov, V.S.Əyyubov, İ.H.İbrahimov, S.İ.Vəliyeva,

E.B.Məmmədova, N.C.Qafarov, A.F.Abbasov, M.M.Mahmudov, R.B.Cəfərova, H.A.Cəfərli, T.S.Vəliyev, T.A.Yadigarov və başqaları tərəfindən geniş tədqiqatlar aparılmışdır. Bu problemlə əlaqədar xarici ölkə tədqiqatçıları - D.E. Özmetmet, O.Tutulmaz, Matthev T.Huber, C.Stiqlitz, C.B.Foster, M.Abramovitz, D.Meadovs, D.Herman, N.Stokey, K.Saito, və digər alimlər dayanıqlı iqtisadiyyata yönələn şaxələndirmə ilə bağlı əsaslı təhlillər aparmışlar.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı dayanıqlı inkişaf konsepsiyası çərçivəsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, onun strukturunun optimallaşdırılması və rəqabətədavamlılığın artırılması prosesləri ilə xarakterizə olunan ölkə iqtisadiyyatı və onun müxtəlif sahələridir.

Tədqiqatın predmetini dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının formalaşması və inkişaf mərhələləri, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin nəzəri və praktiki aspektləri, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, habelə qeyri-neft sektorunun inkişafının ölkənin uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlılığının təmin edilməsindəki iqtisadi münasibətlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin nəzəri-metodoloji əsaslarını araşdırmaqdan, sektoral islahatlar hesabına rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması imkanlarını müəyyən etməkdən və elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir. Nəzərdə tutulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- dayanıqlı iqtisadi inkişaf ilə bağlı nəzəri yanaşmaların sistemli araşdırılması və təsnifləşdirilməsi;
- milli iqtisadiyyatın dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyasının təhlili və qiymətləndirilməsi;
- iqtisadi inkişafın dayanıqlılığını təmin edən dövlət proqramlarının mövcud vəziyyətinin tədqiqi və onların təkmilləşdirilməsi üçün yeni yanaşmaların işlənilib hazırlanması;
- iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı üçün şaxələndirmə istiqamətlərinin müəyyənləşdirməsi və təkliflər verilməsi;
- iqtisadiyyatın şaxələndirilmə səviyyəsini əks etdirən dayanıqlı struktur siyasətinin əsas parametrlərinin müəyyən edilməsi;

- ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinin ayrı-ayrı sektor və sahələr üzrə strateji əhəmiyyətinin və inkişaf perspektivlərinin araşdırılması;

- qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafında investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması imkanlarının qiymətləndirilməsi;

- dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi baxımından innovativ resursların iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə təsir mexanizmlərinin öyrənilməsi və bu istiqamətdə təklif və tövsiyələrin hazırlanması.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat zamanı elmi abstraksiya, müqayisəli təhlil, sintez, induksiya və deduksiya metodlarından, o cümlədən iqtisadi-riyazi proqramlaşdırma üsullarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Müdafiəyə təqdim olunan əsas müddəalar aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- dayanıqlı inkişaf anlayışının meydana çıxma səbəblərinin və onun səciyyəvi xüsusiyyətlərinin nəzəri-metodoloji aspektdə araşdırılması bu konsepsiyanın elmi əsaslarının və praktik tətbiq sahələrinin müəyyənləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir;

- iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi əsasında formalaşan dayanıqlı inkişafda təkcə iqtisadi artımla bağlı parametrlər deyil, həm də sosial və ekoloji yönümlü amillər də nəzərə alındığından ümumiləşdirilmiş və kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac yaranmışdır;

- iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini yalnız məhsul istehsalının və çeşidinin artırılması ilə deyil, həm də ixrac bazarlarının şaxələndirilməsi ilə müşayiət olunan iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması, böhran anlarında manevr imkanlarının genişləndirilməsi və rəqabətqabiliyyətli məhsulların formalaşması baxımından özünəməxsus yanaşmaların tətbiqi ilə mümkünlüyünə zərurət formalaşmışdır;

- milli iqtisadiyyatın strukturunun dinamik və optimal şəkildə təşkili, hasilat sənayesinin müasir tələblərə uyğun yenidən qurulması ilə yanaşı, texnoloji geriləmənin aradan qaldırılması üçün iqtisadi-hüquqi mexanizmlərin tətbiq edilməsi əsas şərtə çevirmişdir;

- iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində perspektiv sahə olan kənd təsərrüfatında dayanıqlı inkişafın həyata keçirilməsi üçün zəruri olan institusional, iqtisadi və ekoloji mexanizmlərin sistemli şəkildə tədqiqinə, bu sahədə praktik və elmi əsaslı modellərin formalaşdırılmasına ehtiyac duyulur;

- ölkədə innovasiya yönümlü bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması və rəqabət üstünlüyünün təmin olunması məqsədilə dövlət-özəl əməkdaşlığına əsaslanan və innovativ fəaliyyətin koordinasiyalı təşkili ilə müşayiət olunan səmərəli ekosisteminin qurulmasının əhəmiyyəti artmışdır;

- ölkə iqtisadiyyatının neft amilindən asılılığının azaldılması istiqamətində qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi üçün bu sahəyə yeni investisiyaların cəlb olunması və onların maliyyə mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi zərurəti meydana çıxmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış aşağıdakı istiqamətlərdə öz əksini tapır:

- milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin real vəziyyəti araşdırılmış və gələcək inkişaf modeli haqqında təhlil aparılaraq həm daxili bazarlar çərçivəsində, həm də regional və beynəlxalq bazarların tələbinə uyğun məhsullar istehsalına şərait yaradan mühitin və əlverişli sektorların yaradılması istiqamətində perspektivlər nəzərdən keçirilmişdir;

- ölkə iqtisadiyyatının optimal strukturunun formalaşmasında dəyişən dünya reallıqları və tələbləri nəzərə alınmaqla baş verən dəyişikliklərin diqqətlə izlənilməsi və profilaktik tədbirlərin görülməsi üçün konkret istiqamətlər işlənilmişdir;

- ixracın şaxələndirilməsinin iqtisadi sabitlik üçün vacibliyi əsaslandırılmış, həmçinin regional miqyasda müşahidə edilən qeyri-stabil konyunktura şəraitində məhsulların çeşidlərinin artırılması ilə yanaşı, mövcud bazarlar qorunmaqla yeni, daha gəlirli bazarların tapılmasının əsas cəhətləri aşkara çıxarılmışdır;

- qeyri-neft sektorunun əsas sahəsi hesab edilən kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı üçün intensiv təsərrüfatçılıq modelinə keçidin əhəmiyyəti göstərilmiş və əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- iqtisadi inkişafda əsas hərəkətverici sahələrdən hesab olunan turizmin konkret sahələr üzrə inkişaf istiqamətləri göstərilmiş, turizmin qeyri-neft sektorunun tərkibində əhəmiyyəti qiymətləndirilmişdir;

- qeyri-neft sektoruna aid olan sahələrdə dayanıqlı inkişafın təmin olunması üçün innovasiya – investisiya yönümlü təsərrüfatçılıq modeli əsaslandırılmış və onun əsas komponentləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqat işinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işində əldə edilən tövsiyələr və təkliflər iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə

əsaslanan dayanıqlı sistemin qurulması üçün konkret istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsində, müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən dayanıqlı iqtisadi inkişafıla bağlı proqramların hazırlanmasında, o cümlədən qeyri-neft sektorunun ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsində nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Həmçinin tədqiqatın uyğun materiallarından ali təhsil müəssisələrində profil ixtisas tələbələri üçün tədris vəsaiti kimi istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Əldə olunmuş nəticələrlə bağlı müəllifin Azərbaycanda, Türkiyədə, Ukraynada və Rusiyada keçirilən elmi və elmi-praktiki konfranslarda məruzələri olmuşdur. Dissertasiya işinin mövzusunə dair 19 elmi əsər, o cümlədən, 6 məqalə və 13 tezis, onlardan 1 məqalə və 6 tezis xaricdə olmaqla Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu yerli və xarici jurnallarda dərc olunmuşdur. Onlardan “Milli iqtisadiyyatın inkişafında qeyri-neft sektorunun rolu” (Bakı, 2020), “Azərbaycanda ixracın diversifikasiyasında kiçik və orta sahibkarlığın rolunun artırılması istiqamətləri” (Xarkov, 2021), Dövlətin innovasiya siyasətinin iqtisadiyyatın rəqabətədavamlı inkişafına təsiri (Mingəçevir, 2021), “Qarabağda “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” konsepsiyasının tətbiqi bölgənin inkişafını sürətləndirəcək başlıca amil kimi” (Xarkov, 2022), “Green economy prospects in the sustainable development of Azerbaijan” (Anapa, 2025), “The role of sustainable investment climate in the development of the economy of Azerbaijan” (Petrozavodsk, 2025) adlı tezisləri göstərmək olar.

Bunlarla yanaşı tədqiqat mövzusunə dair “Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının turizm sektoruna təsirinin iqtisadi nəticələri” (Mingəçevir, 2021), “The role of export diversification in ensuring the stability of the national economy” (Moscow, 2024), “Milli iqtisadiyyatın strukturunda həyata keçirilən şaxələndirmənin dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində rolu” (Bakı, 2024), “İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisinin artmasında kənd təsərrüfatının rolu” (Gəncə, 2024), “Dayanıqlı turizm: iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə yönələn strategiyanın əsas istiqamətlərindən biri kimi” (Bakı, 2024), “Milli iqtisadiyyatın strukturunda həyata keçirilən şaxələndirmənin dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində rolu” (Bakı, 2024) adlı məqalələr nüfuzlu elmi jurnallarda dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Gəncə Dövlət Universiteti.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Burada 15 cədvəl, 1 qrafik, 6 diaqram və 4 şəkil verilmişdir. Giriş 12693 işarədən, birinci fəsil 95857 işarədən, ikinci fəsil 63167 işarədən, üçüncü fəsil 55591 işarədən, nəticə 6686 işarədən, ümumilikdə isə dissertasiya cədvəllər, diaqramlar, şəkillər, qrafiklər və ədəbiyyat siyahısı nəzərə alınmadan cəmi 233994 işarədən ibarətdir. İşdə 121 adda ədəbiyyatdan istifadə olunmuşdur.

TƏDQIQAT İŞİNİN QISA MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, problemin öyrənilməsi vəziyyəti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt, predmeti, elmi yeniliyi, təcrübə əhəmiyyəti və aprobeasiyası şərh olunmuşdur.

Dissertasiya işinin **“Dayanıqlı iqtisadi inkişafın nəzəri əsasları, obyektiv qanunauyğunluqları və prinsipləri”** adlanan I fəslində dayanıqlı iqtisadi inkişafın məzmunu, dayanıqlı iqtisadi inkişafı ilə bağlı nəzəri yanaşmalar, dayanıqlı iqtisadi inkişafa xas olan başlıca xüsusiyyətlər və prinsiplər, ölkəmizdə dayanıqlı iqtisadi inkişafın zəruriliyi, onun məqsədləri və meyilləri şərh edilir.

Dayanıqlı iqtisadi inkişaf resursların istismarı səviyyəsi və istiqamətinin, müasir texnoloji reallıqların, sosial rifah cəmiyyətinin cari məqsədlərə və gələcək planlara dəyər qatdığı bir prosesidir. Dayanıqlı iqtisadi inkişaf dövlət qarşısında bir sıra vəzifələr yaradır. Bu vəzifələrdən biri və ən vacibi daxili sabitlik hesab olunur. Çünki iqtisadi islahatların səmərəliliyi, xarici rəqabətin mənfi təsirlərindən qorunmaq üçün daxili sabitliyə nail olunmalıdır.

Dayanıqlı inkişaf nəzəriyyəsinin təhlili prosesində əsasən iki cəhət üstünlük verilir. Birinci cəhət, dayanıqlı iqtisadi inkişafın dinamikasını, meyarlarını, o cümlədən inkişaf səviyyəsinin müəyyən edən indikatorlarının seçilməsini özündə birləşdirir. İkinci cəhət isə dayanıqlı iqtisadi inkişaf konsepsiyası üzrə idarəetmənin əsas forma və metodlarının seçilməsi prinsiplərini əhatə edir. Beynəlxalq ticarətin genişləndiyi və qloballaşma prosesinin artdığı müasir dövrdə

bir çox ölkələrdə dayanıqlı iqtisadi inkişaf modelinə transformasiya yeni mahiyyət daşımaqdadır. Elə problemlər və həll olunmalı məsələlərin xüsusiyyəti mövcuddur ki, onların bəziləri sahəvi, bəziləri isə demoqrafik xarakter daşımaqdadır.

Dayanıqlılıq birgə yaşayışı təmin etmək və ekosistemdə baş verən hadisələrə və iş prosesinə hörmət etməkdir. Dayanıqlı inkişafa dair ədəbiyyatlarda çoxlu təriflər olsa da, onun məzmununa aid birmənalı formada, hamılıqla qəbul edilmiş fikirlər, demək olar ki, yoxdur. Yaşadığımız dövrdə “dayanıqlı inkişaf” ətraf mühitə zərər yetirməyən, insan həyatının ekoloji, iqtisadi və sosial cəhətləri arasında nizam yaratmağa yönələn, sosial problemlərin həllinə istiqamətlənən iqtisadi inkişaf kimi dərk edilir.

Dayanıqlı iqtisadiyyat dedikdə o nəzərdə tutulur ki, iqtisadi səmərənin əldə olunması sosial ədalətə əsaslansın, həmçinin ekoloji tarazlığın qorunması məcburiliyini müzakirə mövzusu etsin. Məhz dayanıqlı cəmiyyət ideyasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan yaşıl iqtisadiyyatın bərqərar olması bəşər aləminin gələcəyi üçün qaçınılmaz əhəmiyyət kəsb edir.

Akademik Z.Səmədzadə qeyd edir: *“Davamlı inkişaf konsepsiyası belə bir sivil yanaşma təşkil edir ki, sosial-iqtisadi sistemlərin və inkişaf modellərinin xarakterindən asılı olmayaraq milli iqtisadiyyatın elə bir inkişafını təmin etmək lazımdır ki, elmi-texniki tərəqqinin tətbiqi və inkişafı gücləndikcə insanların davamlı yaşayış prinsipləri gözlənilsin və ətraf mühitin tarazlığı pozulmasın”*.¹

Rus iqtisadçısı Leonid İvanoviç Abalkin qeyd edir: *“Milli iqtisadiyyatın dayanıqlılığı onun təhlükəsiz və sabit inkişafı, daim yeniləşə bilmə və özünü təkmilləşdirmə meyarları əsasında müəyyən edilməlidir. Yalnız bu halda milli iqtisadiyyatın bir sistem kimi gələcək perspektivdə inkişafından söhbət gedə bilər”*.

İngilis mütəfəkkiri Con Stüart Mill hesab edir ki, insanların rifah səviyyəsinin yüksəlməsi qarşılıqlı anlayışa əsaslanan münasibətlərlə və dayanıqlılığa yönəlməklə təmin edilə bilər.

Dayanıqlı inkişaf bəşəriyyətin mövcudluğu və varlığını davam

¹ Səmədzadə, Z.Ə. Azərbaycan iqtisadiyyatı 100 ildə (4 cildə) / Z.Ə.Səmədzadə. – Bakı: İqtisadi Ensiklopediya Evi, – 2022. – 636 s.

etdirməsi üçün tələbatların ödənilməsi şərtlərinin müəyyənləşdirilməsini əhatə edir. Cəmiyyət tələbatlarının təmin edilməsi və resursların istifadəsi özlüyündə biosferin mühafizə edilməsi ilə yanaşı gələcək nəsillərin zəruri maraqlarının sıxışdırılmamasına yönəlməlidir.

İqtisadiyyatlarının tərkibinə daxil olan təsərrüfatların biomüxtəfliyə təsirini minimuma endirmək və yaxud fəaliyyəti nəzərdə saxlamaq tələb olunur. Bu məqsədlə əmtəə və xidmətlərin dövriyyəsinə cəmiyyət həyatının əvəzedilməz elementi kimi təqdim etməyə yönəlmiş bazar qanunlarına əsaslanan cəmiyyətin hədəfləri arasında həlli vacib olan təmiz texnologiyaların əlçatanlığı problemi həll edilmədikcə qeyri-adekvat hadisələrin biosferə zərərli təsiri davam edəcək.

Dayanıqlı inkişafın hazırda elmi ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilən fəlsəfi mahiyyətinə ilk yanaşmalar 1972-ci ildə Roma Klubunun hesabatlarında rast gəlinir. Hesabatın müəllifləri olan Dennis Midovs və Donella Midovs dayanıqlı inkişafı böhranlara hazır olan dayanıqlı xüsusiyyətlərə malik və dövrün yaşayış tələblərinə cavab verən inkişaf modeli kimi nəzərdən keçirirdilər. Roma Klubunun C.Forrester, E.Pestel, U.Kolombo kimi görkəmli nümayəndələri insan-cəmiyyət münasibətlərinə fərdi və ya qrup səviyyəsində deyil, bəşəri maraqlar nöqteyi-nəzərdən baxmağı məqbul hesab etmişlər.

İqtisadi cəhətdən böyük nailiyyətlər əldə etmiş ölkələrin sosial-iqtisadi tərəqqi modellərində tətbiq edilən inkişaf anlayışı ənənəvi formadan fərqli yönə istiqamətlənmiş və təkmilləşmiş bir sistem halını almışdır. Ənənəvi inkişaf yolu əsasən zəif inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən tətbiq edilmişdir. Nəticədə, dünya ölkələrində kəskin sosial-iqtisadi fərqlərin daha da dərinləşməsinə və kəskinləşməsinə səbəb olmuş, bu fərqlərin minimuma endirilməsi əsas dünyəvi məsələyə çevrilmişdir. 1992-ci ildə Rio-de-Janeyro şəhərində ətraf mühit və inkişaf üzrə BMT-nin Konfransı keçirilmişdir. Konfransda bəşər cəmiyyəti üçün son dərəcə əhəmiyyətli olan Dayanıqlı İnkişaf Konsepsiyası qəbul edildi.

2002-ci ildə CAR-ın Yohhanesburq şəhərində BMT-nin təşkilatçılığı ilə Dayanıqlı İnkişaf üzrə Beynəlxalq Sammit keçirilmişdir. Yoxsulluğun azaldılması, sağlam iqtisadiyyat, təmiz kənd təsərrüfatı bölməsi, müasir təhsil və səhiyyə infrastrukturunun yaradılması sammitdə müzakirə edilən əsas mövzular olmuşdur.

Habelə zirvədə qloballaşmanın yaratdığı mənfi təsirlərin minimuma endirilməsi, səmərəli istehsal və istehlak nümunələrinin yaradılması kimi məsələlər də diqqətə çatdırılmışdır.

BMT Baş Assambleyası 2014-cü ilin iyulunda Davamlı İnkişaf Məqsədləri üzrə davamlı inkişafa nail olmaq üçün bir sıra ekoloji, iqtisadi və sosial məsələləri əks etdirən sənədləri təsdiqləmişdir. Sənədlərdə təqdim olunan dayanıqlı inkişaf hədəfləri, yoxsulluğun, bərabərsizliyin azaldılmasına, cəmiyyətin mənfi təsirlərindən uzaqlaşmasına və Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinin reallaşmasına xidmət edir.

Dayanıqlı iqtisadi inkişafı üzrə tədbirlər hərəkəti ayrı-ayrı ölkələrdə geniş vüsət almağa başlamış və XXI əsrin qarşısında duran əsas yol xəritəsi hesab edilmişdir. BMT-nin təşkilati rəhbərliyi ilə dayanıqlı iqtisadi inkişafa zəmin yaradacaq orta və uzunmüddətli yeni hədəflər və məqsədlər qəbul edilmişdir. 25-27 sentyabr 2015-ci il tarixində keçirilən və 193 ölkənin dayanıqlı inkişafa dair öhdəliklər götürdüyü Dünya Sammitində 2015-2030 -cu illəri əhatə edən 17 məqsəd və 169 hədəf müəyyən edilmişdir.

Prezident İlham Əliyev tərəfindən “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”lə əlaqədar öhdəliklər üzrə dövlət orqanlarının yerinə yetirməli olduğu vəzifələrin kompleks koordinasiyası təmin etmək və icrası təşkil etmək üçün öhdəliklər müəyyən edilmişdir. Bu məqsədlə ölkə Prezidentinin 6 oktyabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası” yaradılmışdır. Şuranın məqsədi müəyyənləşdirilən hədəflərə uyğun olaraq milli prioritetləri müəyyənləşdirməkdən, ölkədə qəbul edilən normativ-hüquqi aktların Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə uyğunluğunu təmin etməkdən və bu məqsədlərə uyğun olaraq hesabatlar hazırlamaqdan ibarətdir. Şura fəaliyyətində işçi qruplar yaratmaq, yerli və xarici mütəxəssislər cəlb etmək, o cümlədən beynəlxalq təşkilatların təcrübəsindən istifadə etmək hüququna malikdir.

Ölkə başçısı İlham Əliyev tərəfindən 2021-ci il fevralın 2-də imzalanan sərəncamla “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” təsdiq olunmuşdur. Sərəncamda da qeyd olunduğu kimi, milli iqtisadiyyatın yüksək templərlə inkişafı və müasirləşməsi özünün hərtərəfli dönüş mərhələsindədir. Azərbaycan nəinki

regional, həmçinin beynəlxalq səviyyədə böyük layihələrin iştirakçısı və müəllifi olmaqla etibarlı tərəfdaş statusu qazanmışdır. Əldə edilən iqtisadi nailiyyətlər, ölkəmizin qazandığı siyasi-ictimai nüfuz hərbi qüdrətimizin artmasında həlledici rol oynamış və bu bizi nəticədə torpaqlarımızın düşmən işğalından azad olması və suverenliyimizin bərpası ilə nəticələnən qələbəyə aparmışdır. Qazanılmış qələbə qarşıdakı dövrdə yeni islahatların və dayanıqlı gələcəyin qurulması üçün zəmin olmuşdur.

Prezidentin imzaladığı 22 iyul 2022-ci il 3378 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası” təsdiq edilmişdir. Dövlət başçısının imzaladığı Sərəncam Milli Prioritetlərin reallaşdırılması məqsədini daşıyır.

Dissertasiya işinin **“Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı iqtisadi inkişafın müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi”** adlanan II fəslində Azərbaycanda dayanıqlı inkişafı təmin edən sosial-iqtisadi amillər, Azərbaycanın dayanıqlı iqtisadi inkişafının qeyri-neft bölməsi hesabına şaxələndirilməsinin struktur təhlili, regionlarda qeyri-neft sektorunun dayanıqlı iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi məsələləri araşdırılmış və təhlil edilmişdir.

Müasir dövrdə şaxələndirmə anlayışı milli iqtisadiyyatın inkişaf parametrlərinin və meyllərinin xarakterizə edilməsində, həmçinin iqtisadi subyektlərin fəaliyyət xarakterlərinə görə qruplara ayrılmasında əsas hərəkətverici qüvvə kimi meydana çıxır. Bir reallığı nəzər almaq lazımdır ki, şaxələndirmə tədbirləri koordinasiyaya əsaslanan və mürəkkəb proses olduğundan heç də asan başa gəlmir. Bəzi hallarda hədəflənən nəticələri əldə etmək üçün reallaşdırılan siyasət əks təsirlər göstərərək digər sektorların təzyiq altında qalması ilə yekunlaşa bilər.²

Ölkənin gələcək iqtisadi tərəqqisi bir sıra vacib amillərdən asılıdır ki, onlar xüsusi əhəmiyyət daşıyır:

- qeyri-neft sahələrinin inkişafı vasitəsilə dayanıqlı iqtisadi artımın təmin olunması;
- müxtəlif sahələr üzrə balanslı inkişafın təşviqi;
- ÜDM-in strukturunda təbii ehtiyatlara əsaslanan gəlirlərin

² Şəkəreliyev, A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi / A.Ş.Şəkəreliyev. – Bakı. İqtisad Universiteti nəşriyyatı, – 2011. – 542 s.

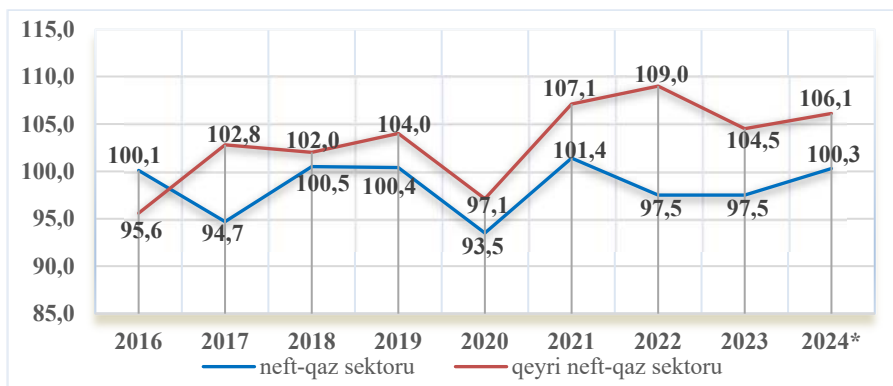
payının azaldılması, qeyri-neft sektorunun rolu və əhəmiyyətinin artırılması.

Neft gəlirlərinin Azərbaycan iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı məqsədi ilə kapital qoyuluşlarına çevrilməsi dayanıqlı inkişaf meyillərinin qorunması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyri-neft sahəsində sürətli inkişafın təmin olunması, bu sahənin hesabına adambaşına düşən ÜDM-in yüksəldilməsi və onun strukturunda qeyri-neft sektorunun payının əhəmiyyətli dərəcədə artırılması, eləcə də adambaşına qeyri-neft ixracının böyüməsinin təmin edilməsi əsas məqsədlərdəndir.

2022-ci ildə və 2023-cü ildə ÜDM-də mədənçıxarma sənayesinin payı müvafiq olaraq 36,0% və 26,2% olmuşdur. 2024-cü ildə bu sahənin ÜDM-in 22,9%-lik hissəsini təşkil etdiyini nəzərə alsaq tədqiq etdiyimiz dövr intervalında 2021-ci ildən sonra ən aşağı göstəricidir.

ÜDM-in strukturunda mədənçıxarma sənayesinin dinamikasını müəyyənləşdirən əsas indikator neft-qaz hasilatı hesab edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, neft gəlirlərinin Azərbaycan iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı məqsədi ilə kapital qoyuluşlarına çevrilməsi dayanıqlı inkişaf meyillərinin qorunması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (diaqram 1).

Diaqram 1. Neft-qaz və qeyri-neft sektorunda ÜDM-in artım sürətləri, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə

Mənbə: DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Diaqramdan aydın olur ki, neft-qaz ÜDM-inin artım və bərpa templəri qeyri-neft sektoru ÜDM-inə nisbətən daha yavaş şəkildə baş verir. Ümumi dəyişmə trendinə diqqət yetirsək neft-qaz sektorunda yaradılan ÜDM-də azalma daha kəskin şəkildə özünü biruzə vermişdir. Belə ki, 2020-ci illərdə neft-qaz ÜDM-inin azalması 6,5% səviyyəsində olmuşdur. Qeyri-neft sektorunda ərsəyə gələn ÜDM-də maksimum azalma 2016-cı ildə olmuş və 4,4% təşkil etmişdir. Belə ki, qeyri-neft sektorunda istehsal edilən ÜDM-in artımında ən yüksək göstərici 2022-ci ildə qeydə alınmışdır. Artım 9%-ə bərabər olmuşdur. Sonrakı iki ildə, yəni 2023 və 2024-cü illərdə artım templəri zəifləyərək 4,5 və 6,1%-ə uyğun gəlmişdir.

Azərbaycanın milli iqtisadi inkişafında qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması, milli maraqların qorunması və ölkənin global iqtisadi sistemə uğurla integrasiyası baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.³

Rusiya-Ukrayna müharibəsi başlayandan sonra əsas ixrac tərəfdaşlarımızdan hesab edilən, Azərbaycanla geniş ticarət əlaqələrinə malik olan və ölkəmizin ixrac etdiyi mühüm növ məhsulların əsas idxalçılarından olan bu iki ölkəyə məhsul nəqlində vaxtaşırı problemlərlə üzləşirik. Bu mənfi tendensiyanı Azərbaycanla Ukrayna arasında ticarət dövriyyəsinin həcmindəki azalmada aydın görmək olur. İki ölkə arasında 2021-ci ildə 922.483,5 min manatlıq ticarət dövriyyəsi geriləyərək 2022-ci ildə 617.704,1 min manat olmuşdur. Anoloji göstərici 2023-cü ildə isə 353.774,6 min manat təşkil etmiş və 2021-ci illə müqayisədə 61,6%, 2022-ci illə müqayisədə isə 41,8% az ticarət dövriyyəsi qeydə alınmışdır. 2024-cü ildə Ukrayna ilə ticarətin həcmi 2021-ci ilin rəqəmlərindən iki dəfədən çox geri qalır.

Bu onu göstərir ki, ixrac istiqamətləri üzrə ənənəvi bazarlarda hər an qeyri-müəyyənlik yarana bilər. Əlverişli çıxış imkanları hesab etdiyimiz region ölkələrində baş verən münaqişələrə bizi ixrac məşrutlarının şaxələndirilməsi reallıqları ilə üz-üzə qoyur. İxrac bazarları üzrə şaxələndirmənin zəruriliyi region və ya global bazarlarda qarşılaşa biləcəyimiz münaqişə və böhran halında risklərin

³ Musayeva, C.Q. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Dərs vəsaiti / C.Q.Musayeva, A.M.Tağıyev, – Bakı: Avropa nəşriyyatı, – 2018. – 432 s.

idarə edilməsi ilə bağlıdır.

Aşağıdakı cədvəl 1-də ixracla bağlı məlumatlarda bu problemi daha aydın görə bilirik.

Cədvəl 1.

2024-cü ildə bəzi mühüm növ məhsulların ixracı üzrə ilk yerləri tutan ölkələr (neft-qaz və neft-kimya məhsulları istisna olmaqla)

Məhsullar	Kartof	Bitki yağları	Meyvə və tərəvəz konservləri	Təzə tərəvəz	Təzə meyvə	Elektrik enerjisi
Ölkələr	Rusiya	İraq	Rusiya	Rusiya	Rusiya	Gürcüstan
	Ukrayna	Türkiyə	Gürcüstan	Gürcüstan	Ukrayna	Türkiyə
	Belarus	Tacikistan	Qazaxıstan	Belarus	Qazaxıstan	Rusiya
	Qazaxıstan	Gürcüstan	Belarus	Ukrayna	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	İran İslam Respublikası
	Digər ölkələr	İspaniya	ABŞ	İraq	Türkiyə	

Mənbə: DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

<https://www.stat.gov.az/source/trade/>

Cədvəldə 2024-cü ildə ölkəmizin 5 istiqamətdə məhsullar üzrə ixracının üstünlük təşkil etdiyi ilk ardıcıl beşliyə daxil olan ölkələr öz əksini tapmışdır. Göründüyü kimi ixrac edilən məhsul növləri üzrə İEOÖ böyük çəkiyə malikdir. Elektrik enerjisi ixracında isə qonşu ölkələri - Gürcüstan, Türkiyə, Rusiya və İran İslam Respublikasını görə bilirik. Bitki yağları ixracında Qərbi Avropanın ən böyük iqtisadiyyatlarından olan İspaniyanı görmək bizi sevindirir. Avropa İttifaqı ölkələrinin əhalisinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksək olduğunu və ənənəvi ixrac məhsutlarında olan riskləri nəzərə alsaq ixracımızın bu istiqamətdə perspektiv şaxələndirilməsi əsas hədəflərdən biri olmalıdır. Bu həm də iqtisadiyyatın digər sahələri üçün gələcək dövrlərdə qarşılıqlı əməkdaşlığa şərait yaradan fürsətlərə çevrilə bilər.

Milli iqtisadiyyatın təməlini sənaye sahəsi təşkil edir. Elektroenergetika, maşınqayırma və kimya sənayesi kimi sənaye sahələrinin inkişafı elmi-texniki irəliləyişin iqtisadiyyatda daha da sürətlənməsinə zəmin yaradır. Xüsusilə ağır sənaye iqtisadiyyatın bünövrəsini təşkil edir və ölkənin müxtəlif sahələrinin inkişafı ilə

yanaşı, geniş təkrar istehsal proseslərinin reallaşmasına da şərait yaradır. Yüngül və qida sənayesinin inkişafı əhalinin istehlak malları ilə təmin olunmasında mühüm rol oynayır (cədvəl 2).

Cədvəl 2.

Azərbaycan sənayesinin 2013-2024-cü illər üzrə struktur bölgüsü, faizlə

	Mədənçıxarma sənayesi	Emal sənayesi	Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı
2013	72,7	21,4	5,2	0,7
2014	68,5	25,1	5,7	0,7
2015	62,1	29,9	7,1	0,9
2016	65,6	27,6	6,0	0,8
2017	70,3	24,4	4,6	0,7
2018	73,3	21,9	4,1	0,7
2019	69,9	25,1	4,3	0,7
2020	61,3	31,8	6,0	0,9
2021	65,6	28,8	4,8	0,8
2022	74,9	21,0	3,5	0,6
2023	67,0	27,4	4,7	0,9
2024	63,9	30,1	5,0	1,0

Mənbə: DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

<https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Cədvələ nəzər salsaq, ölkə iqtisadiyyatının sənaye bölməsinin durumunu ifadə edən göstəricilərin o qədər də pozitiv və dayanıqlı olmadığını görə bilərik. Baxmayaraq ki, statistik göstəricilər üzrə mədənçıxarma sənayesinin ölkə sənayesində çəkisində 2022-ci illə müqayisədə 2023-cü ildə azalma müşahidə edilmişdir. Yəni, mədənçıxarma sənayesi 2022-ci ildəki 74,9%-lik paydan 2023-cü ildə 67,4%-ə, 2024-cü ildə isə 63,9%-ə qədər azalmışdır. Lakin bir cəhəti qeyd etməliyik ki, 63,9%-lik göstərici cədvəldə təhlil üçün qeyd edilmiş illər üzrə heç də ən müsbət göstərici deyil. Belə ki, 2015-ci ildə mədənçıxarma sənayesinin payı 62,1%, 2020-ci ildə isə 61,3% olmuşdur.

Ölkənin emal sənayesi subyektlərinin əsas sənaye-istehsal fondlarında olan hazırkı vəziyyət, onların yenilənməsi səviyyəsi, qeyd edilən sənaye müəssisələrinin rəqabətəyönlü və dünya standartlarına uyğun məhsullarının yaradılmasına və ixracına mane olur. Emal

sənayesi müəssisələrinin kifayət qədər inkişaf etməməsinə ölkədaxili və xarici istehlakçıların ehtiyaclarının lazımınca ödənilməməsi kimi faktorlar təsir edir.

Milli iqtisadiyyatın uzunmüddətli perspektivi əhatə edən inkişaf strategiyasının reallığa çevrilməsi üçün əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi yönündə kənd təsərrüfatına yönəldilən vəsaitin artırılması vacib əhəmiyyət kəsb edir. Görülən tədbirlər nəticəsində torpaqların həddən artıq istifadəsi ilə sıradan çıxarılmasının qarşısının alınması və ekoloji mühitə mənfi təsirlərinin minimuma endirilməsinin effektiv yollarının tapılması zəruri hala çevrilir (cədvəl 3).

Cədvəl 3.

Kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri

Göstəricilər	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, mln manat	7010	7836,7	8428,9	9163,4	10984,2	12210,6	12995,2
Növlər üzrə mineral gübrələrin idxalı, fiziki çəkiddə, min ton	286,7	335,5	350,5	129,9	103,3	137,1	161,0
Hər nəfərə düşən kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, manat	714	791	845	915	1088	1203	1274
Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi, min ha	4779,5	4779,7	4780,1	4780,6	4780,5	4779,6	4774,2
Hər nəfərə düşən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi, hektar	0.48	0.48	0.48	0.48	0.47	0.47	0,47
Adambaşına düşən ət və ət məhsullarının istehlakı (ətə çevirməklə) kq	40	41	41	41	42	43	45
Dənli bitkilər üzrə kənd təsərrüfatı müəssisələrində bir sentner məhsula əmək məsarifi, adam/saat	8,8	9,5	8,5	9,5	8,4	8,0	7,2

Mənbə: DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

<https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

Cədvəl 3-dən göründüyü kimi 2018-ci ildə kənd təsərrüfatında istehsal edilən ümumi məhsulun dəyəri 7010 milyon manat olmuşdur. 2019-cu ildə bu göstərici 7836,7 milyon manat, 2020-ci ildə 8428,9 milyon manat təşkil etmişdir. Müsbət tendensiya 2021-ci ildə də davam etmişdir. Belə ki, kənd təsərrüfatı üzrə qeyd etdiyimiz ildə 9163,4 milyon manatlıq məhsul istehsalına nail olunmuşdur. 2022-ci ildə 10984,2 milyon manata yüksələn bu göstərici 2023-cü ildə 12210,6 milyon manat, 2024-cü ildə isə 12 995,2 milyon manat olaraq qeydə alınmışdır.

İqtisadi inkişafın dayanıqlı olması təbii, insan və coğrafi resurslarının səmərəli iqtisadi dövriyyəyə daxil edilməsini tələb edir. Respublikada inkişafın əsasında resursların kompleks şəkildə istifadə olunması ilə yüksək həyat səviyyəsi və təhlükəsiz həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi dayanır. Sosial-iqtisadi amil kimi turizmin qlobal məqsədlərin həyata keçirilməsindəki rolunun qiymətləndirilməsi əsasında bu sahənin inkişafı ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasının və strateji planlaşdırmanın bir hissəsi olaraq tənzimlənir. Aşağıdakı cədvəldə ölkəmizin turizm sektoruna aid olan əsas sosial-iqtisadi göstəricilərə yer verilmişdir.

Cədvəl 4-ə nəzər yetirdikdə ikinci sütunda hotel və hotel tipli obyektlərin 2023-cü ilə nisbətən iqtisadi rayonlar üzrə gəlirlərində artımların olduğunu görə bilərik. Diqqəti cəlb edən daha çox Mil-Muğan iqtisadi rayonu olub ki, gəlirlərdə azalma 2023-cü ilə nəzərən 47% olmuşdur. Özünəməxsus təbii lanşaftı və iqlimi ilə seçilən, həm yay, həm də qış turizmi üçün əlverişli coğrafi imkanlara malik, paytaxtan çox da uzaq olmayan Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda hotel və hotel tipli obyektlərin gəlirlərindəki azalmalar çox məyusedici haldır.

Beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqda görürük ki, yerli və regional səviyyədə turizmin inkişafında bələdiyyələrin mühüm rolu vardır. Dünyanın bir çox ölkələrində regional və lokal turizmin təşviqi məqsədilə bələdiyyələrin də iştirak etdiyi regional turizm assosiasiyaları fəaliyyət göstərir. Bu qurumlar yalnız yerli özünüidarəetmə orqanlarının deyil, eyni zamanda digər maraqlı tərəflərin – məsələn, biznes, müxtəlif əhali qrupları, investorlar, təchizatçılar və xidmət sahəsində çalışan şəxslərin turizmlə bağlı maraqlarını regional səviyyədə müdafiə və təşviq edirlər.

Cədvəl 4.

2024-cü ildə iqtisadi rayonlar və inzibati ərazi vahidləri üzrə turizm sektorun aid əsas sosial-iqtisadi göstəricilər

	Hotel və hotel tipli obyektlərdə iqtisadi rayonlar üzrə birdəfəlik tutum, yer	Hotel və hotel tipli obyektlərin iqtisadi rayonlar üzrə gəlirləri, min manat	Turagent və turoperatorların iqtisadi rayonlar və inzibati ərazi vahidləri üzrə əldə etdikləri gəlir, min manat	Satılmış turizm zərflərinin iqtisadi rayonlar və inzibati ərazi vahidləri üzrə sayı, ədəd Cəmi blankların sayı
Bakı	28980	474197,8 (+50,9%)	155.189,8 (2,2 dəfə artıb)	71836
Naxçıvan MR	1437	4283 (-11,9%)	322,4 (9,7 dəfə artıb)	214
Abşeron-Xızı	1249	2.597,7 (+7,3%)	3.121,1 (+31,1%)	1086
Dağlıq Şirvan	2414	12.493,8 (-6,6%)	5,9 (-)	-
Gəncə- Daşkəsən	4140	25.121,3 (+40,3%)	4031 (14,2 dəfə artıb)	1711
Qarabağ	3296	7.696,8 (+26,6%)	0,9 (-)	-
Qazax-Tovuz	1113	1.362,1 (+9,8%)	210,2 (2,6 dəfə azalıb)	167
Quba- Xaçmaz	12033	99.618,7 (+44,4%)	21,9 (36,5 dəfə artıb)	-
Lənkəran- Astara	4876	18.438,8 (+18,8%)	193,8 (3,2 dəfə azalıb)	72
Mərkəzi Aran	1496	2.130,0 (+32,2)	1.098,5 (2,3 dəfə artıb)	833
Mil-Muğan	440	644,3 (-47,7%)	97,4 (8,2 dəfə artıb)	168
Şəki- Zaqatala	5360	44.900,1 (+8,9%)	2.092,2 (+21,9%)	2354
Şərqi Zəngəzur	-	-	-	-
Şirvan- Salyan	524	677,8 (+77,6)	7,2 (+2,8%)	6

Xanələrdəki məlumatlarda müvafiq olaraq 2023-cü illə müqayisədə dəyişmənin faiz və ya dəfə ilə ifadəsi verilmişdir.

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>

Ölkənin sosial-iqtisadi sabitliyinin və uzunmüddətli inkişafının təmin olunmasında regionların tarazlı və ahəngdar şəkildə inkişafı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Regional fərqlərin azaldılması və regionlararası iqtisadi disbalansın aradan qaldırılması məqsədilə həyata keçirilən iqtisadi siyasət tədbirləri dövlətin strateji prioritetlərindən biri kimi çıxış edir. Regionların dayanıqlı inkişafı onların sosial-iqtisadi sistemlərinin mühüm xüsusiyyətlərindən biridir.

Ölkə üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların ümumi həcmi 2024-ci ildə 22106 milyon manat olmuşdursa, Bakı şəhərində bu göstərici 12442,9 milyon manat təşkil etmişdir. Ən mühüm göstəricilərdən hesab edilən sənaye məhsulu buraxılışında da fərqlərin olduğunu görə bilərik. Belə ki, ölkə üzrə ümumi məhsul buraxılışı 64867,4 milyon manata, paytaxt üzrə 53661,7 milyon manat olmuşdur. Sənaye məhsulu üzrə məhsul buraxılışının 82,7%-i Bakı şəhərinin payına düşür.

Dövlətin regional siyasəti həyata keçirilməsi dövlət səviyyəsində, regional qurumlar çərçivəsində, yerli icra hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarətmə orqanlarının iştirakı ilə reallaşdırılır. Regionların qeyri-bərabər inkişaf etməsi iqtisadi ehtiyatların disproporsional istifadəsinə, əhalinin mexaniki hərəkətinin güclənməsinə, həyat səviyyəsi arasında fərqlərin daha da dərinləşməsinə səbəb ola bilər.⁴

Regionların ayrı-ayrı məhsul və xidmətlər üzrə ixtisaslaşması sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə əsaslanır. Bu amil nəzərə alınaraq diaqram 2-də fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü əks olunmuşdur.

Sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün dəstək tədbirlərinin artırılması, dövlət-özəl müənsibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsinə səbəb olacaqdır. Bir çox biznes subyektləri KOB mərkəzlərinin fəaliyyəti ilə tanış deyillər. Bunun üçün sahibkarlara könüllü danışıqlar əsasında onların konsaltinq və təlimlərə cəlb edilməsi üçün sistemli və intensiv işlər aparılmalıdır.⁵

⁴ Nuriyev, Ə.X. Regional idarəetmənin əsasları / Ə.X.Nuriyev, – Bakı: Elm və təhsil nəşriyyat – poliqrafiya, – 2007. – 427 s.

⁵ Rzayev, İ.M. Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər / İ.M.Rzayev. – Bakı, 2010. – 512 s.

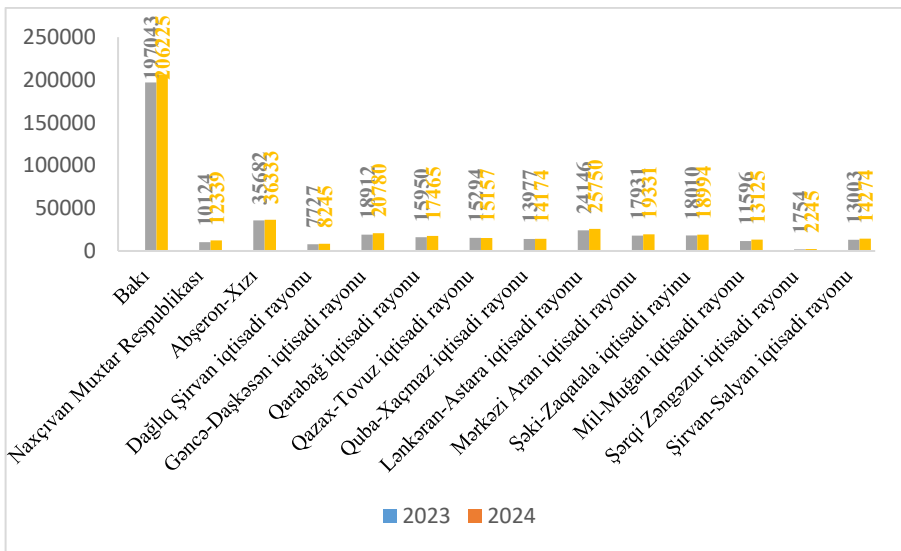

Diagram 2. Fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektlərinin sayının iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü

Mənbə: DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.
<https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

Dissertasiya işinin “**Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlılığa əsaslanan şaxələndirilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri**” adlanan III fəslində qeyri-neft sektoruna əsaslanan dayanıqlılığının təminində dövlətin investisiya strategiyasının vacib istiqamətləri, ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsində innovasiya istiqamətli dayanıqlı inkişaf prioritetləri, Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı iqtisadi inkişafa yönələn yaşıl iqtisadiyyat perspektivləri öz əksini tapmışdır.

Milli iqtisadiyyatda makro səviyyədə göstəricilərin yaxşılaşdırılması şaxələndirilmiş istehsal strukturunda qeyri-neft sektorunun, xüsusilə strateji əhəmiyyət daşıyan sahələrin çəkisinin artmasını labüd edir. İstehsal və xidmət sahələrinin yaradılması, maliyyə aktivlərinin genişləndirilməsi üçün iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların idarə edilməsində dövlət tənzimləmələri praktiki əhəmiyyətə malikdir. Dövlətin investisiya sahəsində aktiv iştirakı iqtisadi sisteminin müasir xüsusiyyətləri əsasında özəl sahibkarlıq fəaliyyətini və dövlət-özəl əməkdaşlığını gücləndirir.

Cədvəl 5-də 2018-2024-cü illər aralığında Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyalar əks olunmuşdur.

Cədvəl 5.

Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyalar və onun dinamikası haqqında məlumat

Göstəricilər	İllər						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Cəmi investisiya qoyuluşu, milyon manat	25877,0	24986,6	22484,0	25313,8	29135,1	32080,9	33135,6
Neft-qaz sektoruna yönəldilmiş investisiyalar (min manat)	5995208.6	5848882.9	5987590.7	5813463.9	5464883.7	6306842.4	5852061.5
Əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyalar (min manat)	5370008.3	5672408.6	5155311.8	4253608.5	3622318.6	3900971.6	3331637.8
Qeyri neft-qaz sektoruna yönəldilmiş əsas kapitalla investisiyalar (min manat)	11249654.3	12690593.6	11238520.0	11001995.1	12413281.4	15003863.1	16254272.7
Qeyri-dövlət mülkiyyətinə məxsus müəssisə və təşkilatlar üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar (min manat)	8812500.4	9728696.5	8694369.0	9134229.8	8515939.1	9421145.3	8753430.7

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. <https://www.azstat.gov.az/portal/search/search.do>

Milli iqtisadiyyatının rəqabətə əsaslanan və dayanıqlı inkişafını müəyyən edən ən mühüm göstəricilərdən biri məhz investisiyaların dinamikası hesab olunur. Cədvəldən məlum olur ki, 2018-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş cəmi investisiyanın həcmi

25877,0 milyon manat olmuşdur. 2019-cu ildə milli iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunda azalma qeydə alınmışdır. Sözü gedən ildə investisiya həcmi 24986,6 milyon manat təşkil etmiş və çox təəssüf ki, azalma 2020-ci ildə də davam etmişdir. Belə ki, bu ildə milli iqtisadiyyata yatırılan investisiya 22484,0 milyon manata bərabər olmuş, azalma 2019-cu ilin müvafiq göstəriciləri ilə müqayisədə 10%, 2018-ci ilin göstəricilərinə nisbətən 13,2%-ə yaxın olmuşdur. 2021-ci ildə cəmi investisiya qoyuluşu əvvəlki ilə nisbətən 12,6%-ə yaxın artaraq 25313,8 milyon manata çatmışdır. 2022-ci ildə ümumi investisiya qoyuluşunun 29135,1 milyon manata, 2023 və 2024-cü illərdə isə 32080,9 və 33135,6 milyon manata çatması ilə təhlil üçün əsas götürdüyümüz illər içərisində ən yüksək göstərici əldə olunmuşdur.

İnvestisiyalar ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi üçün müstəsna rol oynasa da yönəldilən investisiyalarda Bakının payının yüksək olması nəzərə çarpır. Bunu həm cəmi investisiya qoyuluşunda, həm də əsas kapitalla yönəldilən investisiyanın həcmində də görə bilərik.

Milli iqtisadiyyatın tarazlı və səmərəli inkişafı üçün regionların yüksək səviyyəli enerji kompleksinin, nəqliyyat sisteminin, sənaye və kənd təsərrüfatının, satışı sisteminin və s. mövcud olması üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- rəqabətədavamlı sahələrə investisiya yönəldilməsi imkanlarının artırılması;
- investisiya qoyuluşunda dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- yeni investisiya mənbələrinin aşkar edilməsi və genişləndirilməsi;
- investisiya sabitliyinin təmin edilməsi və s.

Dövlətin qeyri-neft strategiyasına uyğun hədəflərinin reallaşdırılmasında “innovasiya ekosistemi”nin formalaşdırılması həlledici rol oynayır. Bura dayanıqlı innovasiya mühitinin mövcudluğu üçün lazım olan təsisatların fəaliyyətə başlaması, bu qurumların xarici mühit əlaqələrinin nizamlanması və lazımı infrastrukturun bərqərar olması kimi amillər daxildir. Dövlət tərəfindən təmin edilən innovasiya ekosisteminin təşviq edilməsi siyasəti iştirak edən tərəflərin maraqları çərçivəsində həyata keçirilir. Bu innovasiyaların təşviqi istiqamətində təkliflər hazırlayan elmi-tədqiqat institutları, “start-up”larla bağlı təsisatlar, təşkilatdaxili

innovasiya struktur bölmələri arasında qarşılıqlı əlaqələrin qurulması ilə reallaşdırıla bilər.

İnnovasiya siyasətinin effekti üç amildən asılıdır.

1. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün Milli Prioritetlərdə nəzərdə tutulmuş müasir innovasiyalar məkanı çərçivəsində dövlət idarəetməsinin səmərəli və koordinasiya edilmiş mexanizmlərinin qurulması.

2. İnnovasiyanın təşviq edilməsi baxımından inzibati prosedurların azaldılması üçün tədbirlərin gücləndirilməsi.

3. İnnovasiya iştirakçıları daxilində koordinasiyanın möhkəmləndirilməsi (iş dünyası, sənaye sənaye müəssisələri ilə elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatlar arasında səmərəli-birgə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi).

Azərbaycanda innovasiya sisteminə uyğun, regional və beynəlxalq miqyasda rəqabət aparmaq imkanlarına malik qeyri-neft sənayesinin qurulması məqsədyönlü tədbirlərin və istiqamətlərin icrası ilə mümkündür. Təsərrüfat münasibətlərinin sürətlə inkişafı və iqtisadi əlaqələrin durmadan irəlilədiyi müasir dövrü innovasiya sahibkarlığı olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Ölkəmizdə “yaşıl iqtisadiyyat” konsepsiyasına keçidə dair əhəmiyyətli tədbirlər və təşəbbüslər həyata keçirilməkdədir. Təsədüfi deyildir ki, bu konsepsiyanın reallaşdırılması istiqamətində qəbul olunan "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək konturlarını özündə əks etdirən əsas strateji sənəddir. Beş Milli Prioriteti özündə əks etdirən bu inkişaf konsepsiyasında “Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi” adlanan beşinci prioritet özündən əvvəlkiləri özündə ehtiva edir. Aydındır ki, yaşıl iqtisadiyyatın məhz yaşıl artımla və sağlam ətraf mühitlə qurulması inkar oluna bilməz.

Milli Prioritetlərdə təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsinin yaradılması üçün konkret istiqamətlər əks olunmuşdur. Bu istiqamətlər üzrə hədəfləri səmərəli şəkildə reallaşması ekoloji mühitin keyfiyyətinin artırılması və yaşıl enerji məkanının yaradılması məqsədinə çatmaqdan asılı olacaqdır. İqtisadi və demoqrafik artımın ekoloji yöndən mənfi təsirlərinin və təhlükələrinin minimuma endirilməsi qaçınılmaz həqiqətdir.

NƏTİCƏ

Aparılan tədqiqata əsaslanaraq iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olunması istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun və zəruridir.

1. Neft qiymətlərində baş verə biləcək dəyişikliklər və hasilatın azalması fonunda fondun gəlirləri də azala bilər ki, bu da dövlət büdcəsinin gələcək illərdəki sabitliyinə təsir göstərə bilər. Belə bir şəraitdə əsas prioritetlərdən biri də qeyri-neft gəlirlərinin artırılması, sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması və investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi olmalıdır. Bununla həm iqtisadi artım daha sağlam təməllər üzərində formalaşacaq, həm də sosial və infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsində daha dayanıqlı maliyyə mənbələri yaranacaq.

2. Hazırkı sənaye strukturuna nəzər saldıqda, mədənçıxarma sahəsinin ümumi sənaye istehsalı içərisində üstünlük təşkil etdiyi aydın görünür. Bu sahə xüsusilə neft və qaz hasilatı ilə bağlı fəaliyyəti ilə sənaye sektorunda dominant mövqedədir. Lakin belə bir struktur uzunmüddətli iqtisadi inkişaf baxımından risklər yarada bilər. Çünki xammal yönümlü sənaye sektoru iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı üçün yetərli dəyər zənciri yaratmır və əlavə dəyər baxımından məhdud imkanlara malikdir.

3. Emal sənayesinin rolunun gücləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Emal sənayesi – o cümlədən qida sənayesi, yüngül sənaye, kimya, maşınqayırma və metallurgiya sahələri – yüksək əlavə dəyər yaradan, ixrac potensialı olan və daha çox iş yeri formalaşdırın sahələrdir. Bu səbəbdən də ölkədə emal sənayesinin inkişafına yönəlmiş strateji yanaşmalar formalaşdırılmalı və praktiki tədbirlər həyata keçirilməlidir.

4. Aqrar sektorun dayanıqlı inkişafı və məhsul istehsalının artırılması, müasir dövrdə yüksək məhsuldarlığa malik və resurslara qənaət edən texnologiyaların tətbiqini zəruri edir. Bu istiqamətdə aparılan tədbirlər yeni texnoloji əsaslara malik kənd təsərrüfatı modelinin formalaşdırılmasını, qabaqcıl avadanlıqlardan istifadənin genişləndirilməsini və genetik cəhətdən məhsuldar bitki və heyvan sortlarının tətbiqini tələb edir.

5. Turizmin dayanıqlı inkişaf və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində rolu çox əhəmiyyətlidir. Dayanıqlı turizmin iqtisadiyyata faydaları çoxşaxəlidir və uzunmüddətli perspektivə yönəlib. Belə turizm növü yerli iqtisadiyyatın inkişafını təmin etməklə yanaşı, təbii və mədəni sərvətlərin qorunmasını da dəstəkləyir. Yerli əhali turizm sahəsində işləyərək və ya məhsul və xidmətlər təqdim edərək gəlir əldə edir, beləliklə bölgənin iqtisadiyyatı canlanır.

6. İxracın strukturunda karbohidrogen mənşəli məhsulların üstünlük təşkil etməsi makroiqtisadi konyunkturada dayanıqlılıq risklərini azaldır. Digər bir xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələ ixracla bağlı bazarların şaxələndirilməsidir. Ölkə daxilində istehsal olunan məhsulların bir hissə xarici bazarlara yönəldilir. Həmin bazarlarda ola biləcək böhran hallarında ixracda kəskin enişlər yarana bilər. Bu səbəbdən ixrac bazarlarının şaxələndirilməsi daxili istehsalın da zamanət altına alınmasına şərait yarada bilər.

7. Dövlət investisiyalarının ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsi infrastrukturun yenilənməsi, sosial layihələrin icrası və sənayenin müxtəlif sahələrinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Lakin dayanıqlı və uzunmüddətli iqtisadi inkişaf yalnız dövlət vəsaitləri hesabına təmin edilə bilməz. Bu baxımdan, özəl investisiya mənbələrinin cəlb edilməsi və bu istiqamətdə ətraflı araşdırmaların aparılması zəruridir.

8. Araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, innovativ inkişafın qarşısında duran əsas problemlər sırasına innovasiya infrastrukturunun yetərinə formalaşmaması, elm–təhsil–istehsalat əlaqələrinin zəifliyi, və s. aiddir. Dövlət tərəfindən innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində mühüm institusional və normativ-hüquqi addımlar atılsa da, bu tədbirlərin real iqtisadi nəticələrə çevrilməsi üçün daha sistemli və integrasiya olunmuş yanaşmaya ehtiyac vardır.

Tədqiqatın əsas məzmunu müəllifin nəşr etdirdiyi aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır.

1. Məmmədov, S.Y. Milli iqtisadiyyatın inkişafında qeyri-neft sektorunun rolu // II İqtisadiyyat və İdarəetmə Sahəsində Magistr və Doktorantların Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Bakı: – 29 may – 31 may, – 2020, – s. 1781–1784

2. Məmmədov, S.Y. İqtisadiyyatın diversifikasiyasının

Azərbaycanın müasir iqtisadi inkişafında rolu // MDU, Regional inkişafın təmin olunmasında innovativ tendensiyalar: reallıqlar və müasir çağırışlar adlı Respublika elmi konfransı, – Mingəçevir: – 11–12 dekabr, – 2020, – s. 325 – 327

3. Məmmədov, S.Y. Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının turizm sektoruna təsirinin iqtisadi nəticələri // – Mingəçevir: Mingəçevir Dövlət Universiteti, Dayanıqlı İnkişaf” (DİJ) multidisiplinar jurnalı, – 2021, – Cild 1, № 2, – s.95–102

4. Məmmədov, S.Y. Makroiqtisadi sabitlikdə iqtisadiyyatın diversifikasiyasının rolu: Azərbaycanda iqtisadiyyatın diversifikasiyası istiqamətində mövcud vəziyyət və perspektivlər // Nizami Gəncəvi və davamlı inkişaf” mövzusunda II. İqtisadiyyat və və İdarəetmə Sahəsində Magistr və Doktorantların Beynəlxalq Elmi Konfransı materialları, – Bakı: – 4-7 iyun, – 2021, – s. 2357-2364

5. Məmmədov, S.Y. Azərbaycanda ixracın diversifikasiyasında kiçik və orta sahibkarlığın rolunun artırılması istiqamətləri // Xarkov Milli Avtomobil və Yol Universiteti, Sahibkarlığın inkişafının problemləri və perspektivləri adlı XV Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfransı, – Xarkov: – 26 noyabr, – 2021, – s.79-80

6. Məmmədov, S.Y. Dövlətin innovasiya siyasətinin iqtisadiyyatın rəqabətədavamlı inkişafına təsir // Mingəçevir Dövlət Universiteti, Davamlı inkişaf strategiyası: qlobal trendlər, milli təcrübələr və yeni hədəflər adlı I Beynəlxalq konfransı, – Mingəçevir: 10-11 dekabr, – 2021, – s.275-277

7. Məmmədov, S.Y. Qarabağda “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” konsepsiyasının tətbiqi bölgənin inkişafını sürətləndirəcək başlıca amil kimi // Xarkov Milli Avtomobil və Yol Universiteti, “Rəqəmsallaşma və beynəlxalq təhsil məkanına integrasiya şərtlərində mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətinin artırılmasının elmi və metodoloji aspektləri” adlı ali təhsil və elm problemlərinə dair elmi internet konfransı, – Xarkov: 10 iyun, – 2022, – s.247–252

8. Məmmədov, S.Y. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelinin strateji prioritetləri // Xarkov Milli Avtomobil və Yol Universiteti, “VUCA dünyası şəraitində idarəetmə və iqtisadiyyatın müasir inkişaf istiqamətləri” Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfransı, – Xarkov: 17 noyabr, – 2022, – s.12–14

9. Məmmədov, S.Y. Azərbaycanca makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində sənayeləşmə prosesinin əhəmiyyəti // Mingəçevir Dövlət Universiteti, Yeni dövrdə təhsil və tədqiqat fəaliyyəti: reallıqlar və çağırışlar adlı beynəlxalq elmi konfrans, – Mingəçevir: 16-17 dekabr, – 2022, – s.216-218

10. Məmmədov, S.Y. Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı vəşaxələndirilmiş inkişafında Ulu öndər Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri // Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın xilaskarı və qurucusudur” adlı Respublika elmi Konfransı, – Mingəçevir: 3-4 may, – 2024, – s.285–288

11. Məmmədov, S.Y. Şaxələndirilmiş nəqliyyat infrastrukturunun azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafına təsiri imkanları // Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (AHBVÜ) və Mingəçevir Dövlət Universiteti (MDU). “Turizm sahibkarlığı: innovativ yanaşmalar” (Tourism entrepreneurship:innovative approaches) mövzusunda “Səyahət və turizmin dinamikası” (5th International Travel and Tourism Dynamics – ITTD 2024 mövzusunda 5-ci beynəlxalq elmi konfrans, – Ankara: 16-18 may, – 2024, – 398-404

12. Məmmədov, S.Y. İqtisadiyyatın və ixracın şaxələndirilməsinin dayanıqlılığa əsaslanan artan rəqəbətcabiliyyətli iqtisadiyyatın yaradılmasında rolu // – Bakı: Əmək və sosial münasibətlər akademiyası, Əmək və sosial münasibətlər elmi jurnalı elmi jurnalı, – 2024. – № 2 (22), – s.117–125

13. Məmmədov, S.Y. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisinin artmasında kənd təsərrüfatının rolu // – Gəncə: Gəncə Texnologiya Universiteti, İnnovasiyalı iqtisadiyyat və menecment elmi jurnalı, – 2024. – № 1, – s.39-44

14. Məmmədov, S.Y. Dayanıqlı turizm: İqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə yönələn strategiyanın əsas istiqamətlərindən biri kimi // – Bakı: Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları elmi jurnalı, – 2024. – № 2, – s.60–68

15. Məmmədov, S Y. Milli iqtisadiyyatın strukturunda həyata keçirilən şaxələndirmənin dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində rolu

// – Bakı: Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal, – 2024, – №3(74), – s. 198–205

16. Mammadov S.Y. The role of export diversification in ensuring the stability of the national economy. // Moscow: Journal of Economy and entrepreneurship, ISSN 1999-2300, – 2024. – Vol. 18, Nom. 4, – p. 111–14

17. Mammadov S.Y. Green economy prospects in the sustainable development of Azerbaijan // Вопросы Науки 2025: Потенциал науки, Достижения И Перспективы Развития. Сборник научных трудов по материалам X Международной научно-практической конференции, – Анапа: – 13 февраля, – 2025 г., – с.19-23

18. Mammadov S.Y. The role of sustainable investment climate in the development of the economy of Azerbaijan // Экономика И Право. Современное Состояние И Перспективы Развития Сборник статей XV Международной научно-практической конференции, состоявшейся, – Petrozavodsk: – 1 апреля, – 2025 г., – с.23-27

19. Məmmədov S.Y. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafına əsaslanan şaxələndirilməsində misilsiz xidmətləri // Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 102-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev irsi Azərbaycan xalqının milli sərvətidir” Respublika elmi konfransının materialları, – Mingəçevir: – 2-3 may, – 2025, – s.360-363

Dissertasiyanın müdafiəsi 08 aprel 2026-cı il tarixdə, saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.46 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1106, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəh., Nəcəf Nərimanov küç., 93.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin (www.aku.edu.az) rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 06 mart 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 05.03.2026

Kağızın formatı: 60 x 84 1/16

Həcm: 44824 işarə

Tiraj: 100